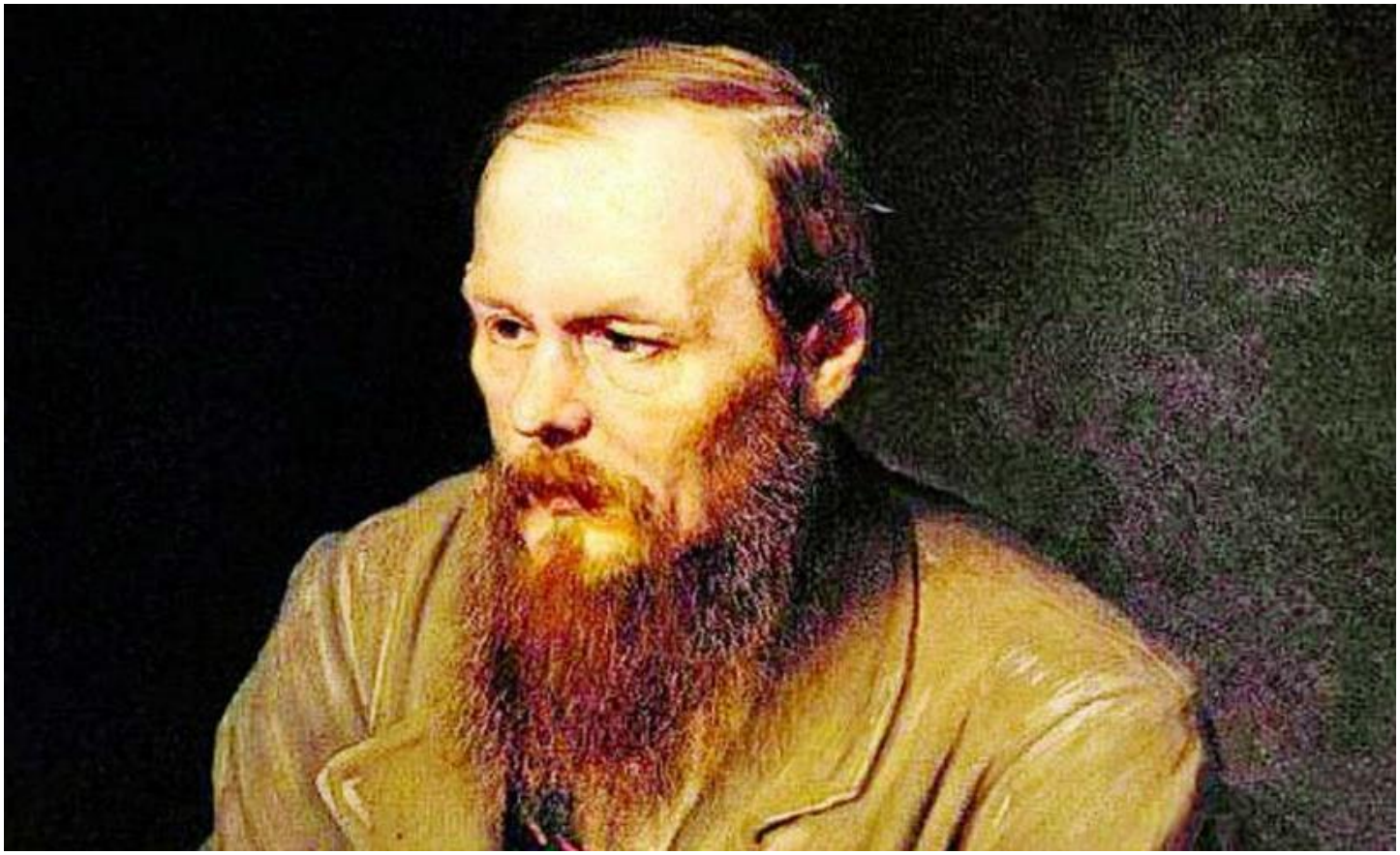
Достоевски и Евангелието

Лекция на председателя на Отдела за външни църковни връзки на Московската Патриаршия, ректор на Общоцърковната аспирантура и докторантура, президент на Научно-образователната теологична асоциация, митрополит Волоколамски Иларион **в Научно-изследователския университет «Московски енергетически институт»**.

«Аз съм дете на века, дете на неверието и съмнението и до днес, и дори... до гроба... И все пак Бог ми изпраща понякога минути, когато съм съвършено спокоен; в тези минути аз обичам и чувствам, че съм обичан от другите, и ето че в тези минути аз съм си създал символ на вярата, в който всичко за мен е ясно и свято. Този символ е много прост, ето го: да вярваш, че няма нищо по-прекрасно, по-дълбоко, по-симпатично, по-разумно, по-мъжествено и по-съвършено от Христос...»

Така през февруари 1854 г. Фьодор Михайлович Достоевски пише на Наталия Дмитриевна Фонвизина, съпруга на един от декабристите, последвала своя мъж в Сибир. Четири години преди това, когато Достоевски, осъден на каторжен труд, пристига, окован, в Тоболския затвор, тя измолва разрешение да се срещне с него и другите осъдени по делото «петрашевци». На всеки от осъдените тя връчва екземпляр от Евангелието – единствената книга, разрешена на

затворниците в каторгата. И ето че сега, когато каторгата е свършила и Достоевски очаква изпращане в Семипалатинск, за да отбие там военната си служба като редови, той разказва на Фонвизина за своя «символ на вярата», който е за него не просто нещо прочетено в подарената му книга: той е изстрадан от страшния опит на каторгата.

Екземплярът, подарен на Достоевски от Фонвизина, е първото издание на руския превод на Евангелието, направен под ръководството на архиепископ Филарет (Дроздов), впоследствие митрополит Московски и Коломенски. Преводът излиза на бял свят през 1823 г., по време на царуването на император Александър I, две години преди въстанието на декабристите. Преди появата на този превод хората можели да четат Евангелието само на църковнославянски, а образованото съсловие го четяло на френски.

Достоевски не се разделя с тази книга нито в затвора, нито през следващите години. Тя е за него не просто настолна книга – тя е книгата на целия му живот. Всичките му творби, написани след каторгата, са изпъстрени с цитати от Новия Завет, алюзии върху текстовете на Светото Писание. Много от евангелските образи лягат в основата на философските му възгледи, много от думите на Христос стават отправна точка в разсъжденията на героите на неговите романи. Достоевски не може да бъде разбран без познаване на онази изключителна роля, която Евангелието изиграва в неговото творчество и неговия живот.

Достоевски е възпитан в православната вяра. Баща му е син на свещеник и лекар в Московската болница за бедните. Майката е жена с дълбоко християнско благочестие. В неделя и празник цялото семейство, което има седем деца, отива на служба в болничната църква.

По решение на бащата, който е имал, както изглежда, суров и деспотичен нрав, Фьодор постъпва в петербургското Военно-инженерно училище. Ученето не му е интересно, и цялото си свободно време той посвещава на четенето. Постепенно у него съзрява идеята да стане професионален романист, да изучава и описва човешките характери.

На 18 години Достоевски загубва баща си, който умира при трагични обстоятелства във фамилното имение Даровое: убиват го селяните и два дни тялото му лежи в полето.

Смъртта на бащата става преломен момент в съдбата на Фьодор. Той я преживява тежко. По свидетелство на дъщерята на писателя именно от този момент у него се проявяват първите признаци на епилепсията. По друго свидетелство, от весело и палаво момче той едва ли не за няколко дни се превръща в саможив и замислен момък.

През 1844 г. Достоевски напуска военно-инженерната служба, а през 1845-та завършва първия си роман «Бедните хора». Работата над романа върви мъчно и Достоевски се съмнява в неговия успех. Посещават го дори мисли за самоубийство в случай на несполука. Той пише на брат си: «Ако работата излезе несполучлива, аз може би ще се обеся»; «не успея ли с романа, може и в Нева да се хвърля».

Романът, въпреки опасенията на автора, има шумен успех. За Достоевски започват да говорят като за ново явление в руската литература. Некрасов, прочел ръкописа за една нощ, тича при Достоевски в четири часа сутринта, за да му изрази своя възторг. След това с думите «Нов Гогол се е явил!» предава ръкописа на Белински. Онзи също прочита романа, без да се откъсне, и пожелава да се запознае с автора. «Доведете го, доведете го час по-скоро!» – казва той на Некрасов.

Белински успява да направи силно впечатление на младия Достоевски. Признава го след много години самият писател: «Заварих го страстен социалист и той направо започна да говори с мен за атеизъм... Като социалист, той преди всичко трябваше да низвергне християнството; той знаеше, че революцията непременно трябва да започне с атеизъм... Тук оставаше обаче сияйната личност на самия Христос, с която му бе най-трудно да се бори... Но в своя безпрестанен, неугасим възторг Белински не се спря дори и пред това непреодолимо препятствие...»

Под влиянието на Белински Достоевски се увлича от идеите на социализма. Той започва да посещава кръжеца на свободомислещите млади хора, които се събират всеки петък в дома на служителя в Министерството на външните работи Петрашевски. Там се събира най-пъстра сбирщина от хора: от утописти-мечтатели до революционери, замислящи държавен преврат и разтуряне на монархията.

На едно от тези събрания Достоевски прочита злополучното писмо на Белински до Гогол, в което критикът са нахвърля върху великия писател за това, че той защитава религията и Православната Църква. Тъкмо това става една от главните точки на обвинението срещу него, когато заедно с другите участници в кръжеца той е арестуван и изпратен в Петропавловската крепост.

Следствието по делото на «петрашевците» се води осем месеца и завършва с присъда: лишаване от права и осем години каторга.

Николай I полага резолюция: «Четири години, а подир туй редови». Той обаче пожелава за всички участници на кръжеца да бъде изигран «ритуалът» на смъртното наказание. Идеята очевидно е в това да се «даде урок» на заговорниците и да се изпрати сигнал до либералната интелигенция: ето какво ще стане с вас, ако не престанете да таите революционни замисли.

Всички детайли на церемонията са премислени внимателно от самия цар. В едно мразовито декемврийско утро извеждат осъдените на Семьоновския плац и им прочитат смъртна присъда. Обличат първите трима в бели ризи и ги връзват към стълб. Достоевски е във втората тройка, остават му, както той си мисли, не повече от десет минути живот. При тях идва свещеник, всички петрашевци целуват кръста. И когато всеки от осъдените мислено вече се е простил с живота, неочаквано е огласена «височайша милост»: смъртната присъда се заменя с каторжен труд.

Четирите години каторга намират отражение в «Записки от мъртвия дом». На 18 Достоевски е мечтаел да се заеме с изучаване на човешките характери – сега съдбата му предоставя възможност, каквато не е имал нито един измежду руските писатели от XIX в. Всички те, с малки изключения, са аристократи и в творбите си изобразяват всевъзможни «аристократически гнезда», където бушуват аристократически страсти. А ако хвърлят поглед към простолюдието, правят го отвисоко или отстрани.

На Достоевски е съдено да «се озове сред народа», но не както другите писатели и не както революционерите, отиващи сред народа, за да го заразят с идеите си. Достоевски се оказва на самото дъно на социалната пирамида, става един от онези отритнати и презрени клетници, които изпълват затворническите килии.

Именно по време на каторгата Достоевски открива бездната, която може да се отвори в душата на човека и да го доведе до страшни, чудовищни престъпления. Мнозина герои на неговите романи или извършват престъпления, или хранят в сърцето си престъпни замисли. Достоевски познава тези бездни на човешкото сърце: «Тук Бог се бори с дявола, а полесражение са сърцата на хората», казва един от героите му.

Каторгата не пречупва Достоевски, не го озлобява, въпреки че страданията му са понякога непоносими. Той казва, че през тези четири години е бил сякаш погребан жив…

Ала какво му помага да понесе страданията, болката, унижението? Какво става за него източник на надежда? Не на последно място същото онова Евангелие, което той е получил от Наталия Фонвизина. Четири години лежи то под възглавницата му и е единственото му четиво. Тази книга той научава от кора до кора, запомня наизуст много думи на Христос. И онзи Негов сияен образ, който бе помръкнал навремето под влиянието на Белински, отново засиява в душата на писателя, за да не угасне никога вече. В «Дневника на писателя» Достоевски пише: «Не ми казвайте, че не познавам народа! Аз го познавам: от него приех отново в душата си Христос, Когото опознах в родителския си дом още като дете и Когото за малко щях да изгубя, когато се преобразих в “европейски либерал”».

Обърнете внимание на това, че Достоевски пише не за учението на Христос, а за Самия Христос. Евангелието не е книга за морала, не е сборник с нравствени правила и наставления. Това е книга за Христос – за Неговата личност, Неговия живот, смърт и възкресение. Цялото християнство се гради не върху учение, а върху една Личност. Много е важно да помним за това, когато четем Евангелието и четем Достоевски. През целия си живот след каторгата той се опитва да се вгледа в лика на Христос, да разгадае загадката на тази удивителна Личност.

Но светът на престъпниците и убийците, с които той се запознава в затвора, продължава да живее в сърцето на писателя. И ето, пътувайки в чужбина, той замисля роман, чиято фабула излага в писмо до издателя Катков: «Това е психологически отчет за едно престъпление... Младеж, изключен от университета, беден градски жител по произход и живеещ в крайна мизерия, от лекомислие, от нездрави понятия поддал се на някои странни «недовършени» идеи, които витаят във въздуха, решава отведнъж да излезе от мизерното си положение. Той решава да убие една старица, титулярна съветничка, даваща назаем пари с лихва... Неразрешими въпроси се изправят пред убиеца, неподозирани и неочаквани чувства измъчват неговото сърце. Божията правда, земният закон надделяват и той свършва с това, че е принуден да изобличи сам себе си. Принуден, ако ще да се затрие в затвора, но да се завърне отново при хората... Престъпникът сам се осъжда на мъки, за да изкупи стореното от него».

Ключовите думи тук са: Божията правда. Тя тегне над престъпника, тя се проявява в мъченията на съвестта му, във вътрешните му щурания и колебания. И пак тя звучи в думите на следователя Порфирий, който няма за какво да се хване освен за съвестта на престъпника. Бавно, но вярно започва да склонява той Разколников към признание, апелирайки към същата тази Божия правда.

В беседата си със следователя Разколников излага същината на своята теория. Всички хора се делят на две категории: обикновени и необикновени. «Първите запазват света и го умножават числено; вторите движат света и го водят към целта». Първите са само материал за пораждане на себеподобни: те трябва да бъдат послушни и да живеят според закона. Необикновеният човек в името на благородната цел има правото «да разреши на съвестта си да прекрачи... през някои препятствия». През какво има правото да прекрачи необикновеният човек? «Ако ще и през труп, през кръв», отговаря Разколников. Според неговата теория «законодателите и установителите на човечеството, започвайки от най-древните, всички до един са били престъпници...»

Антипод на Разколников в романа става следователят Порфирий. Според него вярата в Бога, в безсмъртието и вечния живот, в чудесата на Иисус Христос е несъвместима с теорията, според която целта оправдава средствата. Това са два различни, принципно противоположни и несъвместими подхода към нравствените ценности.

Многобройните социалистически и революционни теории, от които се е увличал младият Достоевски и които са звучали в кръжеца на петрашевците, не само допускат това право, но го и

превръщат в неизбежно условие за достигането на всеобщо щастие. Социалистите учат, че щастието на народа е възможно само чрез справедливо преразпределение на капитала: трябва да се отнемат излишъците на богатите и да се дадат на бедните. А това не може да стане без насилие спрямо капиталистите и богаташите.

Християнството стои на принципно различни позиции. Християнството не признава правото на човека да действа в името на каквато и да е цел с безнравствени и престъпни средства. Нещо повече, Христос изобщо не е социален реформатор и не призовава към промяна на обществения ред. Щастието на човека Той вижда не в материалното благополучие, а в духовния живот. Царството Божие не може да се построи на земята, на всеки човек може да го придобие в собственото си сърце.

Преломен момент в романа става епизодът, когато Соня Мармеладова чете на Разколников разказа от Евангелието на Йоан за възкресението на Лазар. Този епизод много внимателно, много подробно е описан от Достоевски. А евангелският разказ е включен в романа изцяло.

От този момент Разколников постепенно започва да осъзнава тежестта на извършеното престъпление и за него се открива пътят към покаянието и духовното прераждане. Не веднага и не отведнъж се съгласява той да признае престъплението. Дълго и мъчително върви към това «чистосърдечно признание». Мята се, колебае се: мята се между все по-засилващото се желание да си признае и страха от последиците, колебае се между вярата и неверието.

И дори след като си признава всичко и се оказва в каторгата, вътрешните му терзания продължават. Освобождаването от теорията, която го е довела до престъпление, се извършва с голяма мъка. Соня му помага и в това, но не с думи, а с мълчаливото си присъствие, със своята безусловна и безгранична вярност.

Романът завършва с епилог, в който отново се появява Евангелието. Достоевски не го цитира, просто посочва присъствието му в живота на героя: «Под възглавницата му лежеше Евангелие. Той го взе машинално. Това бе нейна книга – същата, от която тя му чете навремето за възкресението на Лазар. В началото на каторгата той мислеше, че тя ще го тормози с религия, ще заговаря с него за Евангелието и ще му натрапва книги. Но за най-голямо негово учудване тя нито веднъж не заговори за това, нито веднъж дори не му предложи Евангелието. Той сам я помоли за това малко преди да се разболее и тя мълчаливо му донесе книгата. Досега той дори не я беше отварял. Той не я отвори и сега, но една мисъл мина през главата му: “Мигар могат нейните убеждения да не бъдат сега и мои убеждения? Нейните чувства, стремежи най-малкото”... Но тук вече започва нова история, историята на постепенното обновление на човека, на постепенното му прераждане, на постепенното преминаване от един свят в друг, на опознаването на една нова, досега съвършено неизвестна действителност».

Този завършек на романа е дълбоко символичен. Разколников дори още не е отворил Евангелието, но именно то задава главният вектор на онзи процес, който Достоевски нарича обновяване и прераждане.

Всички романи на Достоевски в повече или по-малка степен са автобиографични. Своя жизнен опит, епизодите от своя живот, своите възгледи, възгледите на идейните си противници – всичко това той разпределя между персонажите на своите романи. И историята с Евангелието под възглавницата е, безусловно, автобиографична. За разлика от своя герой Достоевски не извършва убийство. Но и той на млади години се увлича от теории, подобни на онази, от която се увлича Разколников. В това е неговото престъпление, а наказанието си приема като нещо заслужено, вижда в него възможност да се прероди и пречисти. На този път Евангелието е неговият пътеводител, а сияйният образ на Христос – пътеводната звезда.

«Престъпление и наказание» става първият роман от «великото петокнижие», донесло на Достоевски световна слава и признание. В следващите четири романа той ще развива и задълбочава темите, набелязани тук. И всеки от тях ще стане една от главите на собственото му Евангелие, в което той ще разкрива на читателя образа на Христос и великите християнски закони.

В романа «Идиот» Достоевски прави първи опит да се доближи до личността на Христос чрез образа на един създаден от въображението му христоподобен герой. На племенницата си той пише: «Главната мисъл на романа е да се изобрази един положително прекрасен човек. Няма по-трудно нещо на света, а особено сега... На света има само едно положително прекрасно лице – Христос, така че появата на това безмерно, безкрайно прекрасно лице е, разбира се, безкрайно чудо. Цялото Йоаново Евангелие е посветено на това: Йоан намира цялото чудо в едно въплъщение, в едно явление на прекрасното».

Централната фигура на романа «Идиот» е княз Лев Николаевич Мишкин, потомък на древен дворянски род, страдащ от тежък недъг – епилепсия. От тази болест страда самият Достоевски.

Но героят на Достоевски не е просто епилептик. И в заглавието на романа, и в текста с него свързват понятието «идиот». В началото самият княз го използва в разговора си с генерал Епанчин, а след това го използват всички, които познават княза. В някакъв момент князът започва да се обижда, че го наричат идиот.

Като цяло думата «идиот» заедно с производните от нея се среща в романа около 60 пъти. Но колкото по-често звучи тази дума, толкова по-противоестествена изглежда тя на читателя спрямо един герой, чиито постъпки и думи показват изключително, неземно благородство. Той се старае да помогне на всички, никого не осъжда, навсякъде показва с примера си висок нравствен идеал.

В духовно-нравствено отношение той стои безмерно по-високо от всички останали персонажи на романа, и всеки от тях по-своему усеща тази висота. И все пак за всички той си остава идиот, юродив, човек «не от този свят». «Съвсем юродив си ти, княже – казва Рогожин. – И такива като теб Господ обича!»

Създавайки образа на княз Мишкин, Достоевски се е вдъхновявал от образите на някои положителни литературни герои, сред които на първо място той поставя Дон Кихот.

Но има и нещо друго. Във всеки свой положителен герой Достоевски се опитва да види преди всичко «сияйния образ на Христос». Именно евангелският образ на Христос е онзи безусловен нравствен ориентир, който стои пред очите на писателя и към който той се опитва да се доближи чрез личността на княз Мишкин. В черновите скици към романа той нарича своя герой «княз Христос».

Паралелите между Христос и княз Мишкин са наистина многобройни. Начинът на живот, мисленето и поведението на княза го различават рязко от всички околни. Той не е от този свят и живее не по законите на този свят, а по евангелския закон на любовта и всеопрощението. Той е нестяжател, парите и материалните блага за него не означават нищо. Той не забелязва лошите качества на хората, у всекиго се старае да види само доброто. Той е преизпълнен с любов към хората. Той е готов да прости всекиго още преди да са го помолили за прошка.

Подобно на това, както Христос е нахлул неочаквано в живота на хората от Своето време, така и княз Мишкин неочаквано се появява на сцената, нахлува в един вкостенял бит и се оказва централна фигура в живота на цяла група хора. Както силната светлина изважда на показ не само хубавото, но и грозното, така и в присъствието на княз Мишкин не само се разкриват добрите качества на хората, но се и оголват техните недостатъци и пороци. В този смисъл появата на княз Мишкин в света на героите на романа става за тях «съд», пред който всеки от тях ще трябва да даде отговор.

Трагедията на «идиота» е в това, че той иска да живее по свои правила в свят, където всички живеят по други закони. Но нали в същото е и земната трагедия на Иисус: Той идва със Своите възвишени норми в свят, който отдавна живее по други закони. По човешки мерки Неговата проповед на земята завършва с пълна несполука: Той е осъден на смърт и умира от страшна, мъчителна смърт. Възкръсвайки от мъртвите и възнасяйки се на небето, Той си заминава там, откъдето е дошъл.

Княз Мишкин пристига от далечна Швейцария, където е водел живот на идиот в клиниката на доктор Шнайдер, и се завръща пак там. Загубил разсъдъка си след като Рогожин убива Настася Филиповна, той се завръща в онова царство, от което е дошъл. Читателят разбира, че князът е

напуснал този свят безвъзвратно.

«Идиот» е роман-притча дълбок религиозен подтекст. Завършвайки го, Достоевски вече мисли за нов «огромен» роман, озаглавен «Атеизъм». Главният герой е русин, който губи вярата си в Бога. Следващият грандиозен замисъл е романът «Житието на великия грешник». Но и този роман няма да бъде написан.

А написан ще бъде романът «Бесове», в който Достоевски ще хвърли открито предизвикателство към социалистическата и комунистическата идеология, с което ще се спечели за дълги години слава на реакционер, монархист, враг на напредъка и просвещението.

Фабулата на романа е основана върху реално събитие – убийството на студента Иванов от група революционери начело със Сергей Нечаев. Групата се е наричала «Народна разправа». Иванов, един от членовете на групата, се изказал против една набелязана акция: разлепване на позиви в Петровската селскостопанска академия по случай студентските вълнения в Московския университет. Нечаев, който усетил в това заплаха за своето единолично лидерство, решил да убие Иванов и да «слепи с кръв» членовете на своя кръжец. В парка на Петровската академия Нечаев застрелял Иванов с револвер, а трупа хвърлили в един водоем. Следствените органи обаче бързо се оказали по следите на престъпниците, четирима от тях били арестувани и осъдени на каторжен труд. Нечаев успял да избяга във Швейцария.

За да разберем кой е бил Нечаев и каква теория е проповядвал той, трябва да погледнем написания от него «Катехизис на революционера»: «Революционерът е човек обречен. Той няма свои интереси, нито дела, нито чувства, нито привързаности, нито собственост, нито дори име. Всичко у него е погълнато от един изключителен интерес, една мисъл, една страст – революцията... Нашата цел е страстно, пълно, повсеместно и безпощадно разрушение».

Това, разбира се, е твърде далеч от романтичните теории на декабристите и от социалистическите утопии на петрашевците. И когато идеологията на Нечаев намира въплъщение в убийството на студент, това събитие ужасява Достоевски. Той разбира в каква бездна могат да сгромолясат Русия революционерите от този род. «Дръзкия разбойнически свят» той познава не от нечии думи: на каторгата е виждал много представители на този свят. Ясно му е какво ще стане с Русия ако тя се окаже в техни ръце. И решава да отправи сурово предупреждение.

През 1867 г. Достоевски посещава в Женева конгреса на «Лигата на мира и свободата», на който ден преди това се е изказал Бакунин. Своите впечатления от конгреса Достоевски описва в писмо до племенницата си: «...Започнаха с това, че за да има мир на земята, трябва да се изтреби християнската вяра. Големите държави да се унищожат и да се разделят на малки; капиталите да се отнемат, всичко да бъде общо по заповед и тъй нататък. Всичко това без всякакви

доказателства – както са го научили преди 20 години наизуст, така е и останало. И главното, огън и меч – и след като всичко бъде изтребено, то тогава според тях ще настъпи мир...»

Когато през 1869 г. в Русия започват студентски вълнения, Бакунин от Швейцария ръководи революционната агитация, която води сред студентите Нечаев. Ако Бакунин е теоретикът, то Нечаев осъществява идеите му на практика. Същото съотношение наблюдаваме в «Бесове» между Ставрогин и Пьотр Верховенски. Ставрогин е учител, Верховенски е ученик, но довеждащ до крайност идеите на своя учител, прокарващ на практика това, на което се е научил от него в теорията.

Образът на Пьотр Верховенски в най-голяма степен отразява онова омерзение, което Достоевски изпитва към революционното нелегално движение. Ако образът на Ставрогин е овеян с романтически ореол, то Пьотр Верховенски е лишен от всякаква красота, ако ще и само външна. Това не е демон, това е дребен дявол: «Слушайте, ние ще устроим хаос – казва той на Ставрогин. – ...Ще проникнем в самия народ. Руският Бог вече се е предал пред "дешовката". Народът е пиян, майките са пияни, децата са пияни, църквите са празни... О, дайте да порасне поколението!... Колко жалко, че нямаме пролетарии! Но ще има, ще има, към това се отива...»

В суровите знамения на времето Достоевски вижда предвестие на бъдните бедствия. Русия ще изкара още цели 45 години преди революционната стихия окончателно да я залее и бесовете да дойдат на власт. В името на свободата, равенството и братството цялата страна ще бъде обхваната от «червения терор». Ще бъдат унищожени цели класи и съсловия: дворянството, заможното селячество (тъй наречените кулаци), интелигенцията, казачеството. Ще бъде поставена цел да се унищожи Църквата чрез физическо изтребване на свещенството. Страната ще бъде обхваната от масово безумие, войнственият атеизъм ще бъде прогласен за държавна идеология.

Не е правилно да виждаме в Достоевски само консерватор в борба с прогресизма, противник на социализма и привърженик на капитализма, защитник на монархията и отрицател на конституционния ред, славянофил, противопоставящ се на «западняците». Достоевски гледа по-дълбоко и вижда по-надалеч. Той вижда дълбинните корени на революционното движение и предсказва катастрофалните му последици.

По времето на Достоевски мнозина спорят за пътищата на справедливото преустройство на обществото. Едни са за еволюционен път, други за революционен. Но Достоевски е единственият, който съзира подземното, демоничното в революционната идеология. Нито Белински, нито Тургенев, нито Херцен, нито Толстой го виждат – всеки от тях заиграва по-своему с революционерите, по-своему им съчувства. В това се проявява духовното им късогледство, породено от липсата на истински религиозен опит. Достоевски от дълбините на този опит съглежда същността на бъдещата революция и се ужасява от нея.

Какво противопоставя Достоевски на революционната стихия, атеизма и нихилизма? В романа «Бесове» има глава, спряна от цензурата. Именно тя съдържа ключ към загадката на самоубийството на Ставрогин. Тя се нарича «При Тихон». Тихон е старецът, при когото отива Ставрогин, за да разкаже за извършеното от него престъпление. Това е още един герой, чрез който Достоевски се опитва да се доближи до образа на Христос.

Достоевски е трябвало да мине през ешафода и каторгата, за да се откаже от илюзиите на младостта си и да стигне до убеждението, което той влага в устата на своя герой: «атеистът не може да бъде русин», «неправославният не може да бъде русин». Достоевски вярва, че спасението на Русия и на всеки човек е в истински народната вяра, в Православието, в Христос. В това е главната мисъл на неговото Евангелие.

Е, и най-сетне романът-епос «Братя Карамазови». Това е върхът на творчеството на Достоевски, своеобразна равносметка на целия творчески път на писателя. Тук писателят въвежда още двама христоподобни герои – послушника Альоша Карамазов и стареца Зосима. Романът е написан под впечатлението от едно пътуване до манастира Оптина – известна в цяла Русия обител, където Достоевски се среща и беседва със стареца Амвросий, днес канонизиран от Църквата светец. Именно преподобният Амвросий Оптински е главният прототип на стареца Зосима.

Светът на Достоевски е в голямата си част свят на неврастеници, истерици, епилептици, на хора, обсебени от някаква идея и поради това готови на престъпление, хора прекършени, раздвоени, сломени, разкъсвани от страсти и противоречия. На този фон образът на стареца Зосима се откроява със своята цялостност, неземна възвишеност. Той не е главният герой на «Братя Карамазови», но заема духовно централното място в романа. Това е онзи идеал на Христовата любов, която Достоевски противопоставя на заобикалящата действителност. От тримата братя Карамазови само един – Альоша – по своя характер и умонастроение се доближава до този идеал. Останалите персонажи на романа са много далеч от него.

Както и в другите романи на Достоевски, и тук той дава на героите си собствени черти и влага в устата им собствените си мисли. Смята се, че Дмитрий Карамазов е отражение на младия Достоевски от времето преди каторгата; Иван отразява периода на увлечение от идеите на Белински, а Альоша е онзи идеал, към който Достоевски се стреми по времето след затвора, когато у него се извършва «преоценка на ценностите» и той намира Христос.

Альоша Карамазов е един от най-светлите образи на руската литература. Той е много религиозен, въпреки че «съвсем не е фанатик и... дори не е мистик изобщо». Той обича хората и, «изглежда, че през целия си живот е вярвал напълно на хората». От първите страници на книгата той се откроява като евангелски христоподобен идеал. Много неща го сродяват с княз Мишкин. И все пак Достоевски не му дава болезнени черти: за разлика от Мишкин, той не е нито епилептик, нито «идиот» в очите на околните. Напротив, розовобузестият юноша диша здраве и сила.

Достоевски не би бил себе си, ако беше оставил Альоша в манастира. Самият старец Зосима преди смъртта си го изпраща в света: «Не е тук твоето място засега. Благославям те за велико послушание в света. Много има да странстваш. И ще трябва да се ожениш, ще трябва». И Альоша след смъртта на стареца напуска манастира, за да се потопи в света на карамазовските страсти, но да остане вътрешно непобеден от тях.

Централната тема на творчеството на Достоевски са страданията на човека. Защо и за какво страда той? Къде гледа Бог, когато страда човекът? Можем ли да вярваме в справедливия Бог, след като наоколо има толкова несправедливост и Бог я допуска? Тези въпроси са вълнували и Достоевски през целия му живот. Темата на страданията, въпросът за смисъла на страданията преминава през цялото му творчество. В «Братя Карамазови» тя е поставена с особена острота и сила.

В разговора с Альоша Иван Карамазов говори за страданията на децата, давайки като пример петгодишно момиченце, което родителите подлагали на всевъзможни изтезания. Альоша не отговаря пряко на въпроса за смисъла на страданията на децата. Но той горещо откликва на думите на брат си за това, че няма на света човек, който да може да прости злодеянията спрямо децата: «Братко, ти каза сега: има ли в целия свят същество, което би могло и има правото да прости на всички? Но такова същество има, и то може да прости всяко нещо, да прости всички за всичко, защото само е дало невинната си кръв за всички и за всичко».

Христос е Онзи, Чиито страдания придават смисъл на страданието на всеки човек. Той е въплътеният Бог, и Той Сам е минал по пътя на страданието и смъртта, за да изкупи хората и да им открие пътя към възкресението. Всеки, който страда заслужено или без вина, може в страданията си да усети Неговото присъствие.

Да, в романа има фигура, която дълго време остава сякаш зад кадър, но в някакъв момент се появява на сцената: Иисус Христос. Достоевски дълго търси да се доближи до този образ. Той дори има намерение да напише «книга за Иисус Христос», както свидетелства списъкът на планираните бъдещи произведения, нахвърлян от него в навечерието на Коледа 1877 г. Към разбиране на този образ Достоевски се опитва да се доближи чрез христоподобните си герои: княз Мишкин, Тихон, стареца Зосима, Альоша Карамазов. Но настойчивото и многогодишно желание да напише нещо за Самия Христос не го е оставяло през целия му живот и той включва в романа «Братя Карамазови» цяла глава, в която Христос е действащо лице.

Това е главата «Великият инквизитор». Действието се разгръща в средновековна Испания. В Севиля, където току-що са били изгорени на клада стотина еретици, се появява Христос. «Той се появява тихо, незабележимо, и ето че всички – колко странно – Го познават... Народът с непобедима сила се стреми към Него, заобикаля Го, трупа се край Него, следва Го. Той мълком

минава сред хората с тиха усмивка на безкрайно състрадание. Слънцето на любовта гори в Неговото сърце, лъчи на светлина и сила струят от очите Му и, изливайки се върху хората, разтърсват сърцата им с ответна любов. Той простира към тях ръце, благославя ги, и от допира до Него, дори само до одеждите Му, излиза лечебна сила».

Ето го онзи «сияен образ на Христос», който Достоевски е търсел през целия си живот. Пред входа в Севилската катедрала Христос излекува сляп, възкресява момиче. А по-нататък на сцената се появява 90-годишен старец, кардинал и Велик инквизитор, който нарежда да арестуват Христос. Започва разговорът му с Христос, по нещо напомнящ за разпита при Понтий Пилат, когато Пилат Му задава много въпроси, а Той «не му отговори на нито една дума, тъй че управителят много се чудеше». Разликата между Пилат и инквизитора обаче е в това, че първият очаква отговор от Иисус, а вторият – не. Той се изказва като обвинител и неговата реч е монолог, непредполагащ отговор.

В спора между Христос и дявола Великият инквизитор стои на страната на дявола. Той смята, че Христос е сгрешил, отхвърляйки трите изкушения, и че в дългосрочна историческа перспектива Неговото учение ще претърпи поражение.

Острието на критиката на Достоевски във «Великия инквизитор» е насочено не срещу католицизма, както може да си помисли някой при един повърхностен прочит на тази глава, а срещу социализма и вярата във възможността за построяване на човешкото щастие без Бога, без духовни ценности, на основата само на «хляба» – материалното благополучие и задоволство, купено с цената на загубената свобода.

Човекът не е създаден за свобода, смята инквизиторът, «няма за човека грижа по-мъчителна от тази – как да намери някой, комуто да предаде час по-скоро този дар на свободата, с което това клето същество се ражда». Дай на човека материално благополучие, нахрани го, «и човекът ще се преклони, защото няма нищо по-безспорно от хляба».

Събеседникът на Христос описва на какъв принцип ще бъде изградено обществото на всеобщото благоденствие: «Получавайки от нас хлябовете, те, разбира се, ще виждат много добре, че взимаме от тях техните хлябове, с техен труд придобити, за да ги раздадем пак на тях, без всякакви чудеса». Тук отново долавяме ясно загатване за социалистическата идея: хората със собствени ръце придобиват материалните блага; задачата на социалистическата държава е в това да им отнеме прекия достъп до продукта на техния труд и да преразпределя материалните блага по свое усмотрение, тъй че хората да се намират в пълна зависимост от властта.

Гениалността на Достоевски е в това, че той посочва религиозния характер на социалистическата идеология, по-точно псевдорелигиозния ѝ характер. Социализмът е

лъжерелигия; по думите на философа Николай Бердяев, той «иска да бъде нова религия, да отговори на религиозните търсения на човека. Социализмът иска да замени не капитализма... Социализмът иска да замени християнството, той иска да заеме мястото на християнството».

Христос обаче мълчи до края. Той не отговаря нищо на Великия инквизитор; всички отговори вече са дадени в Евангелието. И Великият инквизитор, без да чуе от Него нито дума, отваря вратата и Го пуска да си върви.

През последните месеци на живота си Достоевски боледува тежко. Той развива емфизема на белите дробове, поради която постоянно се задъхва. Два дни преди смъртта му започва силно кръвотечение от гърлото. Той даже губи съзнание. Когато идва на себе си, Фьодор Михайлович казва на жена си: «Аня, покани незабавно свещеник, искам да се изповядам и причастя!» Той се изповядва дълго, после приема Светите Тайни. На следващия ден кръвотечението не се повтаря.

На третия ден, на сутринта, жена му, събуждайки се, вижда, че нейният мъж я гледа втренчено. «Знаеш ли, Аня, – каза Фьодор Михайлович полушепнейки, – аз вече към три часа не спя и все мисля, и само сега осъзнах ясно, че днес ще умра». Той моли жена си да му даде Евангелието – същото, което Наталия Фонвизина му подарила, когато той пристигнал в Тоболския затвор. Това Евангелие винаги лежи на бюрото му. Често, намисляйки нещо или съмнявайки се за нещо, той отваря Евангелието наслуки и прочита отворилото се място. Така прави и сега: отваря книгата сам и дава да я прочете на жена си. Тя прочита: «А Йоан Го възпираше и думаше: аз имам нужда да се кръстя от Тебе, а Ти ли идеш при мене? Но Иисус му отговори и рече: не Ме спирай; защото тъй подобава да изпълним всяка правда». «Чуваш ли: “не ме спирай” – значи, ще умра», – казва Достоевски и затваря книгата.

Той умира същия ден. Кончината му е «безболезнена, тиха, мирна», истински християнска. Преди смъртта си той благославя всяко от четирите си деца, а Евангелието, получено в Тоболския затвор, предава на сина си Фьодор. Днес това Евангелие се пази в Руската държавна библиотека.

Достоевски има мечта. Тя е записана в един от неговите бележници от средата на 1870-те: «Аз вярвам в пълното царство на Христос. Как ще се извърши то, е мъчно да се предугади, но то ще бъде. Аз вярвам, че това царство ще настъпи... И ще пребъде всеобщото царство на мисълта и светлината, и ще бъде у нас в Русия може би по-скоро, отколкото другаде».

Но не е съдено на писателя да види как ще се сбъдне тази мечта. Това, което се върши пред очите му, свидетелства по-скоро за обратното: значителна част от неговите съотечественици се отдалечават от Христос и се увличат от нихилистични и социалистически идеи. Като истински пророк, той предупреждава, бие камбаната. И не се уморява да напомня за това, в което вижда

спасението на Русия: за сияйния образ на Христос, за Неговия пресветъл лик, Неговата чудесна и чудотворна красота.

Източник: https://mospat.ru/bg/news/88078/